

Sint Oelbert, martelaar van Oosterhout

door

Pater DAGOBERT GOOREN ss.cc.

Enkele heiligenkalenders geven voor 22 oktober aan: De heilige Oelbert, martelaar te Oosterhout in Noord-Brabant. Wie de moeite neemt op zoek te gaan naar de identiteit van deze heilige, stoot al direct op meer vragen dan antwoorden. Het is een historisch feit, dat deze figuur te Oosterhout werd vereerd, en mogelijk ook in Luik, maar wie verder zoekt naar de herkomst van deze verering, belandt al spoedig in het mistige land van sagen en legenden, waarvan de historische oorsprong verborgen ligt in het niet meer te achterhalen complex van gebeurtenissen in een onbeschreven en niet meer te beschrijven verleden. Toch lijkt het zinvol het weinige dat we weten bij elkaar te zetten en de schamele oogst eens te onderwerpen aan de toets van de hagiografische kritiek. In samenwerking met rector C. Kramer, door zijn afkomst uit Oosterhout geïnteresseerd in de patroon van zijn geboorteplaats, heb ik geprobeerd deze bescheiden historische taak te volvoeren. Wie een dergelijk werk onderneemt in de wetenschap, dat ook negatief resultaat wetenschappelijk waarde kan hebben, heeft de moed de vruchten van zijn arbeid anderen aan te bieden.

Zowel de Bollandisten als pater J. Kronenburg, auteur van *Neêrlands Heiligen*, waren voor hun beschrijving van het leven van Sint Oelbert aangewezen op het werk van Joannes Molanus, wiens *Natales Sanctorum Belgii* voor het eerst te Leuven werd uitgegeven in 1595 en een tweede maal te Douai in 1616. Dit werk van Molanus is een uitbreiding van diens *Indiculus Sanctorum Belgii*, dat reeds in 1583 bij Petrus Nutius te Antwerpen het licht had gezien. De tekst over Sint Oelbert in de *Indiculus* verschilt heel weinig van de tekst over dezelfde heilige in de *Natales*. Alleen vermeldt de iets oudere tekst, dat Molanus zijn verhaal schreef in 1572. De twee teksten worden als bijlage A en B aan dit artikel toegevoegd, terwijl wij als uitgangspunt voor onze studie de volgende vertaling zouden willen voorstellen.¹

22 oktober, ten eerste: Sint Oelbert, martelaar te Oosterhout, die sommigen Odelbert noemen. Naar het verhaal van Daniel van Doirne, uit 's-Hertogenbosch, pastoor te Oosterhout. Te Oosterhout, de sterfdag van de heilige martelaar Oelbert. Genoemde plaats is een volkrijk dorp in het bisdom Antwerpen, gelegen bij Breda, welks inwoners van hun voorouders het volgende over hun patroon hebben vernomen. Enige rovers, op heterdaad betrapt, namen de vlucht over de akker, waar de heilige Oelbert, vermoeid van het ploegen, in slaap was gevallen en zij legden hun met bloed bevelkte dolk bij de slapende neer. Hun achtervolgers kwamen bij de zalige Oelbert en omdat zij meenden dat hij een der rovers was, onthoofdden zij hem. Het verminkte lichaam droeg echter, door een buitengewoon wonder, het afgehouden hoofd naar een niet ver van die plaats gelegen kapel. Men zegt, dat de lastdieren die hij bij het ploegen had gebruikt, zonder voerman materialen hebben aangevoerd voor de bouw van een nieuwe en grotere kerk. Hij rustte enige tijd te Oosterhout, waar hij de tweede patroon van de kerk is, maar men zegt, dat de Franken zijn lichaam met zich hebben meegevoerd naar Thoulouse. Of deze plaats Tholosa is, wanneer de heilige in Oosterhout werd vereerd en op welk moment zijn lichaam is weggevoerd, dat weet niemand van de inwoners. Op zijn sterfdag bidt men het gemeenschappelijke van een martelaar. Meer ben ik van de pastoor van zijn kerk, een geleerd en welsprekend man, niet te weten kunnen komen, toen hij vanwege de vervolging en de woede der ketters naar Leuven was uitgeweken. Ik vermoed, dat de geschiedenis heeft plaats gehad tijdens de veelvuldige invallen van barbaren en zeerovers. Het schijnt evenwel, dat hij, of een andere martelaar van die naam, ooit gerust heeft in de kerk van de Heilige Bartholomeus te Luik. In een anonieme kroniek uit Luik, hoofdstuk 50, staat immers te lezen: „Baldericus (de tweede) heeft de kerk van de Heilige Bartholomeus te Luik ingewijd, die Godescalus, proost van de grote kerk, heeft gebouwd. Hij heeft daar twaalf broeders aangesteld en met zijn erfgoederen begiftigd. Men zegt, dat hier de heilige martelaar Ulbertus rust.”²

Tot zover het verhaal van Joannes Molanus. Rond dit relaas zouden wij ons verdere betoog willen opbouwen. Er zijn verschillende kwesties die daarbij aan de orde zullen komen. Op de eerste plaats de auteur van

dit heiligenbericht en zijn zegsman. Dan tijd en plaats van de beschreven gebeurtenissen. Derde en vierde punt worden gevormd door de kwestie van het wegvoeren van het lichaam van de heilige door de Franken en door de Oelbertusverering in Luik. De twee laatste punten zijn het wonder van de kefaloforie en de verering van de heilige in Oosterhout.

1. *Joannes Molanus en Daniel van Doirne.*

De auteur van de *Natales Sanctorum Belgii*, Joannes Molanus (Vermeulen), was geboren te Rijssel in 1533 en overleed op 18 september 1585 te Leuven, waar hij vanaf 1570 als hoogleraar in de theologie aan de universiteit was verbonden. Behalve deze functie bekleedde hij vanaf 1579 ook het rectoraat van het seminarie, de toen nieuwe onderwijsinstelling voor de priesteropleiding, vrucht van het hervormingswerk van het concilie van Trente.³ Molanus was intens bezig met de problemen van zijn tijd en als overtuigd aanhanger van de kerk van Rome nam hij strijdbaar deel aan de polemieken tegen de aanhangers van de protestantse hervorming. In het kader van die polemieken mogen we ook zijn werken bezien die hij wijdde aan de verering van de heiligen, een van de omstreden kwesties in de controverse tussen katholieken en hervormden. Zijn bekendste werk is ongetwijfeld zijn *De historia sanctorum imaginum*. Na zijn dood verschenen er nog studies over de geschiedenis van Leuven en Brabant en de reeds vermelde *Natales*.⁴

Was deze Molanus een studievriend van Daniel van Doirne uit 's-Hertogenbosch, de latere pastoor van Oosterhout, die hem de geschiedenis van Sint Oelbert vertelde? Het is niet onmogelijk, maar zekerheid hierover zal moeilijk te geven zijn. Van Doirne (of Van Doerne) was geboren te 's-Hertogenbosch in 1537. Zijn familie behoorde tot de aanzienlijke geslachten van de stad. In 1557 promoveerde hij aan de universiteit van Leuven tot magister artium en omstreeks 1565 werd hij pastoor van de Sint Janskerk te Oosterhout. Hij staat te boek als „presbyter religieux van de ordre van Sint Jan te Jerusalem” en was dus Johan-nieter. Hij behoorde tot de commanderij Ter Brake in Alphen in Noord-Brabant. Zijn benoeming tot pastoor ontving hij van de commandeur van Alphen. In tegenstelling tot veel van zijn tijdgenoten nam Van Doirne zelf het pastoraat waar. Een tijdgenoot getuigde van hem, dat hij een

priester was „van goede katholieke gelove ende man van eere”. Molanus zegt nog van hem, dat hij geleerd en welsprekend was.⁵

In 1572 ontstonden ook in Oosterhout moeilijkheden als gevolg van de troebelen, die in die jaren de Nederlanden in beroering brachten. De Geuzen waren tot bij Oosterhout gekomen en probeerden de pastoor en schout Lenaert van Boisschot gevangen te nemen. Op zondagmorgen 7 augustus verliet Van Boisschot het huis te Strijen om naar de parochiekerk te gaan. Hij werd daarbij gevangen genomen en weggevoerd. Op 8 september werd hij te Gorcum door de Geuzen om het leven gebracht door ophanging. Onze pastoor wist echter te ontkomen en week naar Leuven uit. Het is niet bekend hoe lang hij daar gebleven is. Wel staat vast, dat bisschop Lindanus in september van het jaar 1581 over zijn hervormingswerkzaamheden te Breda en omgeving noteert, dat hij de pastoor van Oosterhout uit Leiden heeft laten overkomen en hem scherp heeft ondervraagd over zijn manier van leven. In een rapport van Lindanus' opvolger als apostolisch delegaat staat dan te lezen, dat deze een proces begon tegen „Messire Daniel van Doerne, curé de Oosterhout, concubinaire publique, ayant tenu commensaux et domicile avecq sa concubine en l'université hérétique de Leyden.” Het proces ging niet door, omdat de commandeur van de Johannieters protest aantekende met een beroep op de exemptie van de orde.⁶

In dit kader is het vrij waarschijnlijk, dat Molanus de Oosterhoutse pastoor ontmoette in Leuven na diens gelukkige ontsnapping in augustus 1572. Van Doirne vertelde hem het gebeuren zoals hij dat in Oosterhout van zijn mensen had gehoord. Nog datzelfde jaar redigeerde Molanus de eerste versie van het verhaal, zoals die verschenen is in de *Indiculus*. Molanus vermeldt immers in die eerste redactie: „Nog dit jaar, 1572, is die plaats (Oosterhout) op schandelijke en heiligschennende wijze ont-heiligd door een woeste inval van de Geuzen.” Van Doirne zal er niet meer teruggekeerd zijn. Ondanks zijn vertrek naar Leiden en alles wat daarmee samenhang werd hij nog in 1579 en 1588 genoemd als pastoor van Oosterhout, maar dat impliceert niet, dat hij ook op dat moment in Oosterhout aanwezig was. Hij zou gestorven zijn rond 1591 doch eerst in 1598 werd magister Christianus Daniels geïnstalleerd als pastoor van Oosterhout. Molanus was intussen in 1585 overleden.⁷

2. *Tijd en plaats der beschreven gebeurtenissen.*

Molanus situeert zijn verhaal over Sint Oelbert als volgt: „Ik vermoed, dat de geschiedenis is voorgevallen tijdens de veelvuldige invallen van barbaren en zeerovers.” Hij gebruikte de term „*barbarorum et piratarum incursiones*”. De combinatie van de woorden „barbaren” en „zeerovers” maakt het waarschijnlijk, dat Molanus dacht aan de periode van de invallen der Noormannen, die inderdaad tussen 880 en 890 ook Brabant tussen Maas en Schelde onveilig hebben gemaakt. Omdat het gaat over een eeuwenoud verhaal, dat de inwoners van Oosterhout van hun voorouders hebben vernomen, is het uitgesloten, dat genoemde barbaren en zeerovers de watergeuzen zouden zijn, die tijdgenoten waren van Molanus en Van Doirne, zoals de laatste aan den lijve had ondervonden. Overigens moet men geen al te grote waarde hechten aan deze tijdsbepaling van Molanus. Hij zelf is voorzichtig in zijn termen en zegt: „Ik vermoed (*suspicio*)”. Daarmee maakt hij wel duidelijk, dat hij geen verdere concrete gegevens tot zijn beschikking heeft gehad, die hem konden helpen de tijd der gebeurtenissen vast te stellen.⁸

Het aantal *dramatis personae* is echter talrijker. Op de eerste plaats komen de rovers (*latrones*) die aanleiding waren dat de van niets wettende Oelbert werd gedood. Het gebruik van het woord „*latrones*” duidt aan, dat het niet per se gaat om de reeds eerder genoemde piraten of zeerovers, maar om *collegae* van deze heren in het algemeen. Ten tweede zijn er dan de „*Franci*”, die naderhand het lichaam van de heilige hebben weggevoerd. Als dit Franken geweest zijn — en dat ligt voor de hand, zoals verderop wordt aangetoond — dan past dit gegeven zeer goed in de door Molanus gegeven tijdsbepaling. Wanneer de relieken van Sint Oelbert door de Franken werden weggevoerd kan dit heel goed gebeurd zijn om ze te behoeden voor ontheiliging door de Noormannen. Dat zou dan wel betekenen, dat de dood van Sint Oelbert en het wegvoeren van zijn relieken niet lang na elkaar hebben plaats gehad.

Het verhaal van Molanus en van Van Doirne plaatst de gebeurtenissen uitdrukkelijk te Oosterhout bij Breda. Ook de verering van Sint Oelbert te Oosterhout sluit twijfel omtrent de plaats uit. Wel kan men zich de vraag stellen, waar precies in Oosterhout het overgeleverde ver-

haal zich zou hebben afgespeeld. Er staat maar één nadere plaatsaanduiding: „niet ver van een kapel”. Deze kapel zou later op wonderdadige manier zijn veranderd in een nieuwe en grotere kerk. De oudste kerk van Oosterhout wordt voor het eerst genoemd in 1277. Uit beëdigde verklaringen, in 1326 opgesteld om de oude grens tussen Brabant en Holland terug te vinden, trok men de conclusie dat die in 1277 genoemde parochiekerk gelegen moet hebben in de omtrek van de tegenwoordige Sint Janskerk aan de Markt.⁹ Dit klopt met de resultaten van recente opgravingen. In februari 1970 stootte men bij werkzaamheden onder de kerkvloer op de fundamenten van een vroegere tufstenen kerk: een halfcirkelvormige absis uit de jaren 1150—1250 en een rechte muur die vermoedelijk was opgetrokken tussen 950 en 1050. Heel vaak werden in de middeleeuwen kerken gebouwd op plaatsen, waar reeds sinds mensenheugenis een groter of kleiner heiligdom had gestaan. Het verhaal van Sint Oelbert kan men dus met enige waarschijnlijkheid localiseren in de nabijheid van de tegenwoordige Sint Janskerk.¹⁰

3. *Het wegvoeren van de relieken.*

Molanus meldt dat de „Franci” de relieken van de heilige Oelbert hebben weggevoerd. Krüger, die in zijn *Geschiedenis van het Bisdom Breda* de eerste Nederlandse vertaling van Molanus’ relaas heeft gepubliceerd, geeft voor dit woord de vertaling „Fransen”. In navolging van Krüger, die in 1875 schreef, heeft ook Kronenburg in zijn grote werk over de Nederlandse heiligen de Fransen laten optreden bij het wegvoeren van Oelberts relieken.¹¹ Het normale Latijnse woord voor Fransen is echter niet „Franci” maar „Galli”, terwijl de vertaling van het eerste woord „Franken” moet zijn. Dit past ook veel beter in het geheel van de geschiedenis. Het is moeilijk aan te nemen, dat er Fransen geweest zouden zijn die vóór 1572 het gebeente van Sint Oelbert hebben meegenomen. In het kader van Molanus’ verhaal is het niet zo moeilijk om „Franci” door „Franken” te vertalen. Christelijke Franken die in de bewogen periode van de invallen der Noormannen relieken in veiligheid brachten worden meermalen genoemd.¹²

Waarheen brachten de Franken het lichaam van Sint Oelbert? Mola-

nus schrijft, dat zij naar „Thoulouse” gingen en voegt er dan aan toe, dat daarmee mogelijk de plaats „Tholosa” is bedoeld, de Franse stad Thoulouse, of het Baskische Tolosa. De pastoor van de hoofdkerk van St. Sernin te Thoulouse heeft op ons verzoek zijn uitgebreide reliekenschat aan een onderzoek onderworpen, maar hij vond nergens een naam die zelfs maar enigermate op Oelbert leek. Pogingen om inlichtingen in te winnen in het Baskische Tolosa hebben nog geen resultaat opgeleverd. Het is natuurlijk mogelijk, dat, wanneer de relieken van Sint Oelbert al naar Thoulouse of naar Tolosa zijn gebracht, deze resten daar niet gebleven zijn.¹³

Anderen hebben de genoemde plaats dichter bij Oosterhout gezocht. Men zou kunnen denken aan de buurt Tolloysen of Leijsen in het oostelijk deel van de gemeente Oosterhout. Als er sprake is van wegvoeren of in veiligheid brengen ligt deze interpretatie echter niet erg voor de hand.¹⁴ Tenslotte is er het dorp Tolloysen in de Biesbos, dat in 1421 werd verwoest door het water. Deze plaats lag dus noordelijk van Oosterhout in de omgeving van de stad Dordrecht. Als de Franken inderdaad de relieken in veiligheid hebben willen brengen voor de plunderende Noormannen, zullen zij niet in noordelijke richting zijn getrokken.

4. *Sint Oelbert en Luik.*

In Gilles d'Orval's kroniek van Luik staat de volgende kanttkening: „Men zegt, dat in deze kerk (van de H. Bartholomeus te Luik) de heilige martelaar Ulbertus rust, wiens feest gevierd wordt op 19 oktober en de Frankische landedelman en ridder Werricus.”¹⁵ In de tekst van het Oelbertusverhaal in de *Natales* wordt naar deze passage verwezen. Er wordt daar echter aan toegevoegd, dat het ook een andere heilige Oelbertus kan zijn, wiens relieken in Luik zijn bewaard.¹⁶ De bedoelde Luikse kerk werd gesticht door Godschalk van Morialmé, deken van de hoofdkerk van Sint Lambertus, en geconsacreerd door Balderik II, bisschop van Luik, op 31 oktober 1015. In zijn *Eglise Saint-Barthélemy à Liège*, is J. Coenen van mening, dat de crypte van de kerk, in het begin van de 18e eeuw gesloten, speciaal gebouwd werd als monumentale rustplaats voor de stoffelijke resten van Sint Oelbert. De relieken zouden

geschonken zijn door de bisschop van Toul, die op 1 april 1026 stierf, en die een oom was van de stichter van de Luikse Bartholomeuskerk. Daaruit concludeert Coenen dan, dat Molanus een fout maakte toen hij „Thoulouse” als plaats van de bestemming der relieken aanwees. Bedoeld zou zijn de plaats Toul, in het Latijn „Tulle”, in Lotharingen.¹⁷

Over de aanwezigheid van Oelberts relieken in Luik spreken verschillende auteurs. Rond 1400 meldt Jean d’Outremeuse in zijn *Le mireur des Histors* dat de Bartholomeuskerk te Luik de graven bezit „de Saint Ulbert le portevins et d’un noble homme qu’on nommait Gerins.”¹⁸ Het woord „portevins” is raadselachtig: het kan „wijn drager” betekenen, maar er is ook gedacht aan een verschrijving van het woord „porte-vein(s)”, geluksdrager of geluksbrenger, en aan een verbastering van het woord „Poitevin(s)”, iemand uit de omgeving van Poitou. In 1647 schreef B. Fisen in zijn *Flores ecclesiae Leodiensis*: „De kanunniken zijn niet in staat het graf van Sint Oelbert aan te wijzen en zij hebben van het voorgeslacht ook geen door deze heilige verrichte daden vernomen die zij tijdens de metten volgens gewoonte zouden moeten voorlezen.” Fisen is overigens van mening dat de feestviering op 22 oktober van Sint Oelbert „van Luik” en Sint Oelbert „van Oosterhout” dezelfde persoon betreft. Molanus daarentegen betwijfelt uitdrukkelijk de identiteit.¹⁹ Op dit moment is er te Luik geen spoor meer van verering van een heilige Oelbert. Ook de relieken zijn verdwenen. Mogelijk brengt de restauratie van de crypte onder de Bartholomeuskerk wat licht in deze zaak.

Men kan zich nog afvragen of er verband tussen Sint Oelbert en de met hem begraven Werricus of Gerins bestaat. De kroniek van Gilles d’Orval spreekt van een Frankische krijgsman, „miles Francorum”. Verder noemt hij hem een „nobilis rus(ticus?)”, wat men zou kunnen vertalen (als de conjectuur van de weggevallen letters tenminste juist is) met „landedelman”. Jean d’Outremeuse noemt deze persoon St. Gerins. Er bestaat inderdaad een heilige genaamd Gerinus. Deze was een broer van de heilige Leodegarius, bisschop van Autun. Hij werd gestenigd op bevel van de Frankische hofmeier Ebroin, die rond 665 aan de macht kwam. De Bollandisten plaatsen het feest van deze heilige op 2 oktober.²⁰ Het heeft weinig zin op deze kwestie dieper in te gaan. Het enig

aanwijsbare verband tussen Sint Oelbert en deze onbekende Frank is, dat zij beiden begraven zijn in de crypte van de Luikse Bartholomeuskerk.

5. *Het wonder van de kefaloforie.*

Het hoogtepunt in het verhaal van Molanus is het wonder van de kefaloforie. De christelijke iconografie kent een groot aantal heiligen, die met een Grieks woord *Kefaloforen*, hoofddraggers, worden genoemd. Het zijn heiligen die de marteldood stierven door onthoofding en daarna op wonderbare wijze opstonden en hun afgehouden hoofd naar een bepaalde plaats droegen, gewoonlijk een kerk of een kapel. P. Saintyves wijdde in de *Revue de l'histoire des religions* een uitgebreid artikel aan dit onderwerp. Hij komt tot de conclusie, dat het wonder der kefaloforie nooit wordt vermeld in historisch betrouwbare documenten. Hij wijst ook op het merkwaardige feit, dat verschillende kefaloforen op een en dezelfde dag worden gevierd. In zijn lijst van ruim 150 lotgenoten noemt hij ook Sint Oelbert, die op 22 oktober wordt gevierd samen met de kefaloforen Eucharius, een martelaar uit de 4e of 7e eeuw, en Lupinianus van Mende, die in de 6e eeuw leefde.²¹

Ook J. Gessler besteedde aandacht aan de kefaloforie in het *Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*. Zijn conclusie is, dat het wonder van de kefaloforie zijn oorsprong heeft gevonden in een verkeerd begrepen beeldspraak en in het levensverhaal van bepaalde martelaren een plaats kreeg om de grootheid van de betreffende heilige te onderstrepen door een opvallend wonder. Dit wonder werd voor het eerst toegeschreven aan de heilige Justus, martelaar van Beauvais, en daarna ook aan anderen, van wie Dionysius van Parijs wel de meest bekende is.²² Mogelijk gaat het wonder terug op een homilie van Joannes Chrysostomus op het feest van de martelaren Juventinus en Maximinus, die zelf geen kefaloforen waren: „Want zoals soldaten met vertrouwen tot hun koning spreken, wanneer zij de wonden tonen die zij in de strijd hebben opgelopen, zo ook kunnen de martelaren, wanneer zij met hun afgehouden hoofden in de hand voor de Koning des hemels staan, van Hem alles verkrijgen wat zij wensen.”²³

Waarom dichtte men de martelaar Oelbert het wonder van de kefa-

loforie toe? Het is niet uitgesloten, dat wij de oorsprong ervan moeten zoeken in een zekere rivaliteit tussen de burgers van Oosterhout enerzijds en de burgers van Tilburg anderzijds. In Tilburg was Dionysius, wel de meest bekende kefalofoor in de hagiografie, patroon van de hoofdkerk en van de stad. Het is niet ondenkbaar, dat het wonder dat de Tilburgse patroon groot maakte, door de vrome middeleeuwers uit Oosterhout ook werd toegeschreven aan hun eigen patroon, Sint Oelbert. De oorsprong van deze legende ligt in het duister, maar het staat wel vast dat we hier in elk geval met een zuivere legende te maken hebben.

6. *De verering van Sint Oelbert.*

Molanus is de eerste, die uitdrukkelijk vermeldt, dat Sint Oelbert de tweede Kerkpatroon was van Oosterhout. In 1614 deelt de deken van deze plaats mede: „De kerk van Oosterhout heeft als patronen de heilige Johannes de Doper, Onze Lieve Vrouw en de Heilige Albertus, of liever, Oland of Odulphus. In het Nederlands wordt hij genoemd Sint Oeloff.”²⁴ In een verkooplijst van kerkmeubelen uit 1652 staat te lezen, dat ook verkocht werden „2 beeldekens van Sinte Oelbertus, gemijnt by Jhr. Aert de Coenen voor 25 guldens.”²⁵ Dat Sint Oelbert elders in de streek ook vroeger geen onbekende was kan blijken uit het feit, dat de cijnzen van Craenschot en Ulvenhout betaald moesten worden op „Sinte Oelbrechtsdage in October”, aldus de cijnsboeken van 1435 en 1525.²⁶ Tenslotte weet Molanus dan nog mee te delen, dat de priesters van de Oosterhoutse Sint Jan op de feestdag van de heilige het officie van het gemeenschappelijke van een martelaar baden.

Hoewel tegenwoordig ter plaatse geen spoor meer te vinden is van enige verering van Sint Oelbert — er is zelfs geen afbeelding van deze heilige in de kerk — leeft de naam van Oelbert nog steeds voort. In februari 1959 gaven de paters capucijnen het nieuwe gymnasium te Oosterhout de naam Sint Oelbert-Gymnasium. Deze school staat dan ook in de Sint Oelbert-polder. De naam van de polder is vrij recent en werd bedacht door pastoor F. Peeters van de Oosterhoutse Sint Janskerk, die daar pastoor was van 1919 tot 1938. Er is geen enkel verband tussen deze naamgeving en een oude traditie. Wel ligt er een andere Sint Oel-

bert-polder in de buurtschap Vraggelen, waar ook in 1945 de buurtvereniging Sint Oelbert werd opgericht. De enige oude plaatselijke overlevering is verbonden met de Sint Oelbertakker, gelegen achter de tuin van Huize Brakestein, in de richting van de vroegere Zandbergen.

Leeft de naam van Sint Oelbert voort in de naam van de buurtschap Het Sandoel onder Raamsdonksveer? In het verlengde van deze buurt werd in 1336 een kartuizerklooster gesticht, dat in 1572 is verwoest. Volgens sommigen zou Sint Oele of Sandoel een verbastering zijn van Tsandoel, welke naam gedragen werd door de hoeve van het kartuizerklooster. Bij die hoeve stond een kapel, gewijd aan Onze Lieve Vrouw en Sint Oelbert. Hoeve en kapel lagen in de zuidelijke punt van het tegenwoordige gehucht Sandoel. Op een kaart van de bezittingen der kartuizers, daterend van 1569, komen hoeve en kapel nog voor en daar staat bij de hoeve geschreven „Tzandoel”. De naam Sandoelen is zeker zeer oud. Hij wordt het eerst aangetroffen in een akte van 5 februari 1392. Volgens anderen is de naam Sandoel afkomstig van een sterke verbastering van het woord „Chartreux” of van het woord „Sant-Doelen”, schuttersdoelen aan de rivieroever. Op het eerste gezicht lijkt de afleiding van het woord van de naam Sint Oelbert meer voor de hand te liggen, maar hier betreden wij het gladde ijs van de etymologie.²⁷

Na dit alles is de conclusie wel duidelijk: het is bijzonder moeilijk om uit de voorhanden gegevens, concrete bijzonderheden te distilleren over de persoon en het leven van Sint Oelbert. Toch moet men niet te snel de gevolgtrekking maken, dat deze heilige niet bestaan heeft. Het mag waar zijn, dat een aanzienlijk deel van het levensverhaal van de heilige op legendevorming teruggaat, daarmee is nog niet gezegd, dat de heilige nooit geleefd zou hebben. Veel legenden spruiten voort uit een zeer oude kern: een bepaalde persoon werd sinds mensenheugenis vereerd als een heilige. De vrome fantasie wilde de vage figuur van de vereerde heilige meer concreet maken en deed daarvoor een beroep op de algemeen gebruikelijke hagiografische vormgeving van een bepaalde tijd. Het blijft een vaststaand feit, dat Sint Oelbert werd vereerd te Ooster-

hout en ook te Luik, tenzij men daar een andere heilige vereerde van diezelfde naam.

Men zou nog iets verder mogen gaan en een voorzichtige hypothese kunnen opstellen. Was Oelbert mogelijk de priester van het dorp, die op een ongelukkige manier om het leven kwam en daarna als heilige werd vereerd? Dat Oelbert ons wordt voorgesteld terwijl hij aan het ploegen is, strijdt niet met zijn pastorale functie. In de tijd, waarin het verhaal zich zou hebben afgespeeld, was het helemaal niet ongevoel, dat de priester van een kleine plaats zich met agrarische bezigheden inliet.²⁸ Maar wijst het martelaarsverhaal van de traditie dan op een gewelddadige dood omwille van het geloof? De Bollandisten geven op deze vraag een duidelijk antwoord bij hun behandeling van het leven van Sint Oelbert: „Martelaar worden genoemd al degenen, die door de Kerk worden vereerd, omdat zij vroeger een bloedige, gewelddadige dood gestorven zijn, hoewel de oorzaken verschillend kunnen zijn.” Sint Anselmus noemde de heilige Elphegus, bisschop van Canterbury, een martelaar, omdat hij voor de rechtvaardigheid was gestorven, terwijl hij slechts gedood was omdat zijn aanvallers bij hem geen goud vonden.²⁹ Tot op zekere hoogte kan men hetzelfde zeggen van de marteldood van onze nationale heilige Bonifacius, die in 755 te Dokkum werd vermoord.

In de inleiding schreven wij, dat ook een negatief resultaat wetenschappelijke waarde kan hebben. Dit geldt slechts tot op zekere hoogte voor deze studie. De conclusies zijn niet van dien aard, dat wij nu een duidelijk en concreet beeld hebben van Sint Oelbert. Toch is het, zoals vaak in de hagiografie, niet zonder betekenis, dat de verschillende gegevens over een bepaalde heilige eens naast elkaar worden gezet. Dat de hagiografische kritiek veel feiten en teksten „ontmythologiseert” betekent nog niet, dat daarmee ook de verering en zelfs het bestaan van de kritisch bekeken heilige naar het rijk van de vrome fabelen verwezen mag worden. Geschiedschrijving heeft nu eenmaal tot taak te beschrijven wat er vroeger geweest is. Dat was ook het doel van deze bescheiden bijdrage aan de Nederlandse hagiografie.³⁰

BIJLAGE A

Joannes Molanus, *Indiculus Sanctorum Belgii*, blz. 54v.

Sanctus Oelbertus agricola fuit in Oosterhout, qui locus populosus est pagus, dioecesis Antverpiensis, apud Bredam. Incolae autem loci haec de eo a maioribus acceperunt. Latrones quidam latrocinio suo deprehenso, illac per agrum fugiebant ubi Oelbertus ex aratione fatigatus in somnum inciderat, dormientique mucronem suum apponunt sanguine maculatum. Qui eos insequabantur, in Oelbertum inciderunt, eumque ut latronem iugulaverunt. Corpus autem truncum, ad sacellum haud longe dissitum caput abscissum insigni miraculo detulit, ipsaque iumenta, quibus in aratro usus erat pro novae et maioris ecclesiae constructione, materialia sine auriga feruntur advehisse. Quiescit* autem aliquandiu in Oosterhout, ubi est secundarius ecclesiae patronus. Sed Franci dicuntur corpus secum abduxisse in Thoulouse. An hic locus sit Tholosa, item quando in Oosterhout claruerit, vel inde sit ablatum, ab omnibus incolis ignoratur. Natalis est die vigesimo secundo Octobris, et officium sit de communi martyris.

Historiam suspicor intercidisse per frequentes barbarorum et pyratum incursiones. Sane et hoc anno septuagesimo secundo locum eum barbarica Guessiorum infestatio, foede et sacrilege profanavi.*

* Dit moeten wel drukfouten zijn:
Quiescit: moet zijn: Quievit
profanavi: moet zijn: profanavit.

BIJLAGE B

Joannes Molanus, *Natales Sanctorum Belgii*, blz. 230 - 230v.

Vigesima secunda Octobris — 1° de S. Oelberto, martyre in Oosterhout, quem quidam Odelbertum vocant. Ex narratione Danielis de Doirne, Buschii, Pastoris Oisterhoutani.

In Oisterhout, natalis sancti Oelberti, martyris. Est autem dictus locus populosus pagus, dioecesis Antverpiensis, apud Bredam, cujus incolae haec de patrone suo a maioribus acceperunt.

Latrones quidam latrocinio suo deprehenso, illac per agrum fugiebant, ubi sanctus Oelbertus ex aratione fatigatus in somnum inciderat, dormientique mucronem suum apponunt, sanguine maculatum. Qui eos insequabantur in beatum Oelbertum inciderunt, eumque ut latronem

jugulaverunt. Corpus autem truncum, ad sacellum haud longe dissitum, caput abscissum insigni miraculo detulit; ipsaque jumenta, quibus in aratro usus erat, pro novae ac majoris ecclesiae constructione, materialia sine auriga feruntur advexisse. Quievit autem aliquamdiu in Oisterhout, ubi est secundarius ecclesiae patronus, sed Franci feruntur corpus secum abduxisse in Thoulouse. An autem hic locus sit Tholosa, et quo tempore in Oisterhout claruerit, vel inde sit ablatum, ab omnibus incolis ignoratur. Natali die officium fit de communi martyris. Plura a Pastore ecclesiae ejus, viro docto en facundo cognoscere non potui, cum is ab persecutionem et furorem haereticorum Lovanium declinasset. Historiam suspicor intercidisse per frequentes barbarorum et piratarum incursiones.

Videtur autem aut ipse, aut alius ejus nominis martyr, quievisse aliquando Leodii ad sanctum Bartholomaeum. Legitur enim in anonymo Leodiensium chronico (caput 50) hunc in modum: „Baldericus” secundus „ecclesiam sancti Bartholomaei in Leodio dedicavit, quam Godescalcus Praepositus majoris ecclesiae aedificavit, et duodecim fratres ibi instituit, et suis alodiis dotavit. Dicitur quod Sanctus Ulbertus martyr ibi quiescit.”

AAANTEKENINGEN

- ¹ Acta Sanctorum, Tomus IX, Parisiis et Romae, 1869, p. 692 ss. J. A. F. Kronenburg Csr, Neêrlands Heiligen in de middeleeuwen, Amsterdam, 1899, p. 153-155. Idem, in: De Volksmissionaris 13 (1892) p. 393-395. Joannes Molanus, Natales Sanctorum Belgii, et eorundem chronica recapitulatio, Duaci, 1616, p. 230-230v. Joannes Molanus, Indiculus Sanctorum Belgii, Antwerpen, 1583.
- ² Dit is de letterlijke vertaling van de tekst in de Natales Sanctorum Belgii. Zie bijlage B.
- ³ Valentin Denis, in: Gedenkboek Katholieke Universiteit van Leuven 1425—1958, Leuven, 1958, p. 19.
- ⁴ Compendiöses Gelehrtenlexicon, Leipzig, 1715, Sp. 1368.
- ⁵ Placidus Pennings OFMCap, in dit Jaarboek II (1949), p. 135 vv. G. C. A. Juten, Kerkelijk Oosterhout, Bergen op Zoom, 1910, p. 17 vv. Idem, in: Taxandria 17 (1910) p. 203; 34 (1927) p. 11.
- ⁶ Taxandria 30 (1923) p. 42. Algemeen Rijksarchief Brussel, Papiers de l'Etat et de l'Audience, 1428 (1).
- ⁷ P. Pennings en G. Juten, oo.cc.
- ⁸ J. B. Krüger, Kerkelijke geschiedenis van het Bisdom van Breda, IV, Bergen op Zoom z.j., p. 43 vv. vertaalt „pirata” door rover en „intercidere” door verloren raken. De in de aanhef van ons opstel gegeven vertaling is meer voor de hand liggend. Zie ook J. de Vries, De Noormannen bezuiden onze grote rivieren, in: Brabants Heem 15 (1963) p. 2 vv. Dat genoemde piraten niet de watergeuzen kunnen zijn blijkt reeds uit het feit, dat Sint Oelbrechtsdag reeds in 1422 betaaldag was van de erfciynzen te Oosterhout gelegen. Zie: J. H. van Mosselveld, in dit Jaarboek XX (1967), p. 153.
- ⁹ Mededeling van rector C. Kramer.
- ¹⁰ Eerste berichten van deze opgravingen in: Dagblad De Stem, Breda, 19, 20, 21 en 23 februari 1970.
- ¹¹ Krüger, Kerkelijke Geschiedenis, p. 43.
- ¹² Rector C. Kramer was de eerste die wees op de foutieve vertaling van „Franci” door het woord „Fransen”. Tot voor kort schreef men de vertaling van Krüger kritiekloos over.
- ¹³ De naam „Tolosa” voor Thoulouse reeds bij Caesar, Commentarii de Bello Gallico, 3.20.2.
- ¹⁴ Krüger, Kerkelijke Geschiedenis, p. 44.
- ¹⁵ „Dicitur quod sanctus Ulbertus gloriosus martyr in eadem quiescat, cuius festum agitur 14 Kal. Novembris, et miles Francorum nobilis rus (.....) Werricus.” M.H.G., tomus XXV, p. 64.
- ¹⁶ „Videtur autem aut ipse, aut alius nominis martyr, quievisse aliquando Leodii ad Sanctum Bartholomaeum.” Molanus, Natales Sanctorum, p. 230v.
- ¹⁷ J. Coenen, Eglise Saint-Barthélemy à Liège, Liège 1935, p. 14 vv. De bedoelde bisschop van Toul was bisschop Herman (en niet Hézelon, zoals Coenen schrijft), die stierf op 1 april 1026 (en niet op 4 april van dat jaar, zoals Coenen opgeeft). De conservator van het Musée Lorraine te Nancy deelde mij mee, dat hem van deze bisschop geen schenkingsacte in bedoelde zin bekend is.
- ¹⁸ Jean d'Outremeuse, Le mireur des Histoires, tome 4, p. 187.
- ¹⁹ B. Fisen sj, Flores ecclesiae Leodiensis, 1647, p. 457.
- ²⁰ AA.SS., october I, 355. De Bollandisten noemen nog een andere heilige, Werricus of Guericus, die bisschop van Sens was in de 8e eeuw: AA.SS., augustus VI, 94.
- ²¹ P. Saintyves, Les Saints Céphalofores, in: Revue de l'histoire des religions

- 99 (1929) p. 158 vv.
- ²² J. F. Gessler, De Heilige Cefaloforen, in: Belgisch Tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis 11 (1941) p. 193 vv.; M. Coens, Un fragment retrouvé d'une ancienne passion de saint Juste, martyr de Beauvais, in: Analecta Bollandiana, tome 74 (1956), p. 86 vv.
- ²³ Migne, P. G., tomus 50, c. 576.
- ²⁴ Juten, Kerkelijk Oosterhout, p. 102.
- ²⁵ Juten, o.c., Bijlage VII, p. 100.
- ²⁶ Algem. Rijksarchief 's-Gravenhage, Nass. Dom. Archief, vervolg 1311 (Legger van de goederen en inkomsten der Commanderie van ter Braken, aangelegd 1422), fol. 57. Mededeling van J. van Mosselveld, indertijd streekarchivaris in de Kring Oosterhout.
- ²⁷ De kaart van 1569 bevindt zich in het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch. Enkele gegevens dank ik aan H. J. Scholtens. Zie ook: Bossche Bijdragen 18 (1938) p. 10 vv.
- ²⁸ T. Paaps, Godsdienstig leven op Vlaamschen Bodem in de 8e en in het begin van de 9e eeuw, Antwerpen 1941 (De Seizoenen nr. 2), p. 31 vv.
- ²⁹ Acta Sanctorum, Tomus IX, 1869, p. 764.
- ³⁰ Dit artikel dankt zijn uiteindelijke vorm aan enkele kostbare correcties mij meegedeeld door Mgr. Dr. J. L. M. de Lepper en aan de medewerking van Dr. C. S. M. Rademaker, die de definitieve redactie voor zijn rekening nam, maar zich niet verantwoordelijk acht voor de inhoud van het gebodene.